

RÉGI ÉRVEK A TRADICIONALIZMUSSAL SZEMBEN

Az előadás témája Enyedi *Contra antiquitatem et perpetuam durationem fidei Romanae...* című, 1597-ben keletkezett műve, melyet Berekszászi Lukács 17. századi másolatában ismerünk. Enyedi írása Szilvási János ugyanazon évben Kolozsvárott kiadott *Antiquitas et perpetua duratio fidei catholicae...* című értekezése ellen íródott.

Zoványi felvilágosítása szerint csak az unitáriusok érezték kényszerét a válaszádnak. Ennek nem csupán személyes okai voltak. Egyrészt a *novitas*, az *innovatio* védelme elsősorban az unitáriusok ügye. Másrészt azonban Enyedi olyan sajátos megközelítést alkalmaz, amely túlmegy a bevett antikatólikus érvelésmódon.

Szilvási, a kolozsvári unitárius iskola egykori diákja, akit rövid ideig maga Enyedi is tanított, először kálvinistává, majd 1595-ben katolikussá tért.

A mindkét oldalon fokozatosan erősödő ellenséges érzelmek részint igényes irodalmi alkotások, mind - például a volt tanítvány latintudását érintő - személyeskedő megjegyzések inspirálóivá lettek.

A katolicizmus történeti hiteléről folytatott vita és a korai keresztényektől való leszármazásért folytatott küzdelem a jól ismert vonalak mentén halad. Szilvási minden egyes évszázadból hoz testimoniumokat különféle katolikus hittételek mellett, a folytonosság bizonyítására. Az ilyesfajta érvelések cáfolásának természetesen megvoltak a bevett módszerei a protestáns oldalon. Nem egy protestáns szerző állított fel hasonló *testes veritatis*-sort. Az az állítás is gyakorta elhangzott, hogy a Szentírás értelmét már a korai századokban kiforgatták, ami a későbbi katolikus tanúságtételeket irrelevánssá teszi. Már a korai testimoniumoknál nyomon követhető az apostoli igazság fokozatos eltorzításának folyamata.

Mind a protestáns, mind a katolikus vallás folytonosságát bizonyító érveléseknek alapfeltevése, hogy a korai keresztények nézetei a mérvadók, és ezért érdemes a velük való folytonosságot kimutatni. Kálvin szerint, ahogyan erre Szilvási rámutat, a tiszta hit és az eredeti tanítás csak az első ötszáz évben létezett. De gondolhatunk Palaeologus azon állítására is, hogy a népesség állandó növekedésével az emberek szétszéledtek a világban, s így lassanként elhomályosult bennük az igazi tudás is az Istenről... ahogyan az emberek egyre inkább távolodtak az ősi hőlcstől, az isteni fény egyre messzebbre szóródott, de egyre jobban gyengült is. Itt persze egészen más a kontextus, mint Kálvinnál vagy Szilvásinál, hiszen Palaeologus Ádámról és az ő utódairól beszél, nem pedig a korai keresztényekről. Az alapgondolat azonban hasonló: a vallás az idő teltével fokozatosan elkorcsosul. A szentháromság dogmája elleni történeti érvek szintén erre a gondolatra szoktak támaszkodni.

Enyedi érvelésének az a legfontosabb megkülönböztető jegye, hogy nem használ ilyen típusú érveket, hanem teljességgel kikerüli a történeti probléma felvetését, melyből katolikusok és protestánsok egyaránt kiindultak. Szilvási ironikus megjegyzései sejtetik, hogy Enyedinek volt bizonyos hajlama arra, hogy az arisztotelészi tradícióra támaszkodjék. Nem meglepő tehát, hogy egy arisztotelészi distinkciót használ a régi tekintélyek hitelének megingatására. A *Topikában* szerepel, hogy a dialektikus szillogizmus premisszái nem feltétlenül igaz állítások, hanem olyanok, amelyeket bizonyos emberek elfogadnak. A demonstratív szillogizmus ezzel szemben csak teljesen biztos premisszákból indulhat ki.

A tekintélyérvek mind dialektikus érveknek minősíthetők, hiszen csupán bizonyos konszenzusra támaszkodnak, tehát csak *valószínűséggel* bírhatnak, de nem alkalmasak valamely állítás *bizonyítására*. Ebből következik, hogy az *auctoritasra* építő érvek különös típusa, a régi tekintélyekre támaszkodó érvek sem tekinthetők kényszerítőnek (*stringenti*), tehát nem rendelkeznek bizonyító erővel. Ez a *novitas* és az *innovatio* elméleti megalapozására tett első lépés.

Enyedi felsorolja azon tekintélyeket, akik azon feltételezés mellett, illetve ellen nyilatkoztak, mely szerint minél régebbi egy tantétel, annál több igazságot tartalmaz. Enyedi érdekes módon maga is dialektikus eljárással, a tárggyal kapcsolatban elfogadott nézetek elemzésével közelít a kérdéshez. A régi tekintélyek között ugyanúgy akadnak olyanok, akik elvetik azt a gondolatot, hogy egy tanítás kora önmagában meghatározó megbízhatóságára nézve, mint olyanok, akik támogatják. Platón például az *antiquitas* támogatói közé sorolja Enyedi, míg Horatius az ellenfelek egyike. Bizonyos tekintélyek ellenben mindkét csoportban feltűnnek. Ilyen Cicero és maga a Szentírás.

Az előbbi gondolatmenet rokon a szkeptikus diafónia-érvvel. Az érv lényege, hogy különböző iskolák, illetve gondolkodók nézetei ugyanazon kérdéstről egymással időnként diametrális ellentétben állhatnak. Ennek speciális esete, mikor egy és ugyanazon tekintély vall különböző nézeteket. Természetesen más gondolkodók céljaiknak megfelelően más és más módon adtak számot erről a jelenségről, különféle konklúziókat vonnak le belőle. Némelyek számára a diafónia valójában nem is érv, csak „ismeretelméleti sztorizás”. A másik véglet a szigorú konklúzió, hogy a kérdéses tárgyban egyszerűen lehetetlen az igazság birtokába jutni.

Enyedi ez utóbbi állításig persze nem megy el. Számára az, hogy ellentétes nézetek léteznek, nem dönthet az igazság megismerhetőségének kérdésében, hiszen ebben az esetben a Bibliában foglalt állítások világos volta és bizonyossága is kétséssé válna. A diafónia érv ezen alkalmazása tehát azt mutatja, hogy Enyedit nem tekinthetjük szigorú értelemben szkeptikusnak. Azt a következtetést azonban le lehet vonni, hogy régi és új nézetek egyenlő eséllyel lehetnek helyesek. Ez a Luther által megfogalmazott „demokratikus” *regula fidei*-re emlékeztethet bennünket, amely tagadja azt, hogy bárki kitüntetetten hiteles interpretátora volna a Bibliának, hiszen kinek-kinek a Szentlélek sugalmazhat. A *Brevis Responsio*... szerint Luther „feltárta az igazságról való tudás útját”.

A *ratio communis* koncepciója, ami a *Contra Antiquitatem*ben is nagy hangsúlyt kap, szoros kapcsolatban áll az említett elvvel. A hit feltételezi az igazságról való tudást, ezért az isteni jósnak mindenki számára hozzáférhetővé kell tennie azt. Mindnyájunknak módunk és jogunk van a kutatásra: Hiszen nem vagyunk értelem nélküli állatok, írja Enyedi, nem vagyunk híján a megértésnek és az észnek, nem vagyunk az legyházatyák, a zsinatok és a pápák] szolgálói, hogy barmok módjára kövessük azokat, akik előttünk mennek még akkor is, ha nyilvánvaló veszedelembé rohannak. Van elménk és értelmünk, és képesek vagyunk szabadon véleményt és ítéletet formálni azokról a dolgokról, amiket állítanak. Röviden említenünk kell azt is, hogy amennyiben mégis elfogadnánk azt a tételt, hogy a legősibb vallás a legmegbízhatóbb, melyik is lenne ez. Ebben az esetben, mondja Enyedi, nem a katolicizmust, hanem a zsidó vallást kellene elfogadni. Tudjuk, hogy Enyedi számos más protestáns szerzőhöz hasonlóan nagy becsben tartotta az Ótestamentumot. Felhasználta a zsidó–magyar történelmi sors analógája népszerű elméletét. Ami a dogmatikát illeti, elfogadta a két testamentum közötti szerves folytonosság elméletét, sőt kimondja, hogy az Ótestamentum semmivel sem tartalmaz kevesebbet az Újszövetségnél, még ha előadásmódja kevésbé absztrakt is.

Azáltal, hogy régi és új konfliktusát a fentebb vázolt formában *in abstracto* tárgyalja, nem pedig a jézusi tanításhoz való kronológiai közelség összefüggésében, Enyedi talán kissé elcsúsztatja a kérdést. A katolikus álláspontnak nem része az ősiség érvének korlátlan alkalmazhatósága: nem arról van szó, hogy hitkérdésekben minél régebbi tekintélyekre van szükség, hanem az apostolok és az evangélisták korához legközelebbiekre. Enyedi azonban, úgy tűnik, ezen történelmi dimenzióknak nem tulajdonít különösebb jelentőséget. A következőképpen nyilatkozik erről a kérdéstről. A katolikusok azt állítják, *hogy nem lehetnek pedig jobb és megbízhatóbb magyarázók azoknál, akik időben legközelebb voltak Krisztushoz és az apostolokhoz... Őreájuk [ti. a Krisztushoz legközelebbiekre] kell tehát figyelmeztetni és az ő magyarázataikban meg is nyugodni. De hogy mifélek ezek, hadd fejtsem ki röviden. Amit Isten igéjének [homályos voltáról] mondanak, ellenkezik Mózesrel, Dáviddal és Pál apostollal.* Tehát bibliamagyarázatuk alapja hamis, ami természetesen azt jelenti, hogy teljességgel el kell őket utasítani. Éles határvonal van tehát a valódi tekintély, azaz a Szentírás tekintélye és minden, hitkérdésekben véleményt nyilvánító magyarázat között, időre és helyre való tekintet nélkül.

A *Contra Atiquitatem...* említett szkeptikus jellegű argumentuma már olyan korai keresztény gondolkodóknál is megtalálható, mint Jusztinosz és Alexandriai Kelemen, akiknek munkáit Enyedi ismerte és más kontextusban idézte is. Szintén a *Contra Antiquitatem...* idézi Cicero *Academicáját*, ami a XVI. századi Európában igen népszerű olvasmány volt. Fontos megemlíteni, hogy az ortodox reformáció kimondottan ellenséges magatartást tanúsított a szkeptikus érvek használatával szemben, és hogy polemikus írásokban ezek a katolikus oldalon jelentek meg.

Egyik prédikációjában Enyedi azt állítja, hogy a tudás önmagában véve ártalmas, hiszen a felfuvalkodottság egyik fő forrása, és *aminek pedig ártalmas gyümölcse vagy, azt nem illik jónak tartani.* Azok, akik azt hiszik ma-

gukról, hogy tudnak valamit, tudatlanok. Az az igazán bölcs, mondja Enyedi, a szökratészi ignorantiára is utalva, aki belátja, mennyire nem tarthatunk igényt a valódi tudásra. A vallási és a filozófiai antiintellektualizmus itt együtt jelennek meg. A kritika, amellyel az önmagunkat bölcsnek tartók felfuvalkodottságát illeti, arra is utal, hogy a tudás és a tudás látszata megkülönböztetésének nincs immanens kritériuma. Bibliai példabeszédek tanítanak bennünket arra, hogy *bölcsességben és tudományban felettébb ne bízunk, és a mi okos elménk után ne induljunk*. Még egy mondat a prédikációból: *mi is ne bízunk csak a tudományhoz, mert elejt.*

Az előbbi fejtegetés annak bemutatására szolgált, hogy Enyedi felhasználta a reneszánsz antiintellektualista vonulatának bizonyos elemeit. Ez mind *a diafónia-érv* használatában, mind pedig a világi tudomány veszélyeiről szóló prédikációjában megmutatkozik.

Magától adódik a kérdés, hogy Enyedi antiintellektualista kijelentései összhangba hozhatók-e Enyedi olyan megnyilatkozásaival, melyek az ész használatára buzdítanak, például a Biblia magyarázatában. Azt a választ kockáztatnám meg, hogy az ész funkciója elsősorban negatív, kritikai, és a különféle megalapozatlan meggyőződések kiszűrésére irányul. Inkább a tudás látszatának és a sajátos gondolkodási sémákat építő bibliamagyarázatok kritikus kezelését ajánlja, mintsem újabb dogmatikus vélemények generálását. Mint látni fogjuk, a bibliamagyarázat általa lefektetett elvei kiválóan illusztrálják ezt a megközelítést.

A Biblia egyértelmű és közérthető mivoltát Enyedi evidenciaként kezeli. Az tehát, amit hagyományosan a Biblia értelmezésének nevezünk, csakis gyakorlati célokat szolgálhat. Ilyen például az írástudatlanok hozzásegítése a Szentírás ismeretéhez és apróbb problémák megvilágítása. Ezek ismerete azonban nem elengedhetetlen az üdvözüléshez. De azt sem lehet állítani, hogy a Biblia haszontalan tudnivalók gyűjteménye. *Isten ígéje kétféle tanítást tartalmaz, mondja Enyedi. Vannak általánosak, melyek mindenki üdvösségét egyaránt érintik, és amelyeket egyszerű olvasás és meghallgatás alapján... [bárki] megért... Némelyek ellenben homályosabbak és bonyolultabbak, melyeket bár hasznos ismerni, nem tartoznak mindenkire, és ismeretük hiánya nem jelent kárt a lélekre és az örök életre nézve. Kevés és ritka azonban az ilyen, mely nem annyira elengedhetetlen, hogy anélkül ne üdvözülhetnénk... Ilyen Noé bárkájának és a frigyládának a pontos leírása...*

A kétféle tanításról szóló elmélet nem összeegyeztethetetlen az Enyedi által részben elfogadott azon *paleológusi* elképzeléssel, mely szerint van egy bizonyos dogmatikai minimum, amely elengedhetetlen az üdvözüléshez. Míg Palaeologusnál azonban a zsidók és a mohamedánok is vallhatják ezen hitelveket, Enyedi egyesítő törekvései nem mennek túl a keresztény alapon. A bibliai tanítás nem sűrítethető, minimalizálható - szemben Palaeologus kisszámú ilyen típusú hitelvével -, nem hozható erőszakosan összhangba nem keresztény koncepciókkal. Mondhatnánk, a Szentírás egésze maga a minimum, eltekintve attól az elenyésző számú gyakorlati problémától, amelyekről szintén van szó a Bibliában. Ez lenne Enyedi számára a dogmatikai konfliktusok minimalizálása. A feltámadás és az örök élet reményét például minden kereszt-

tény osztja. Hasonlóképpen, minden keresztény urának tekinti Jézust, függetlenül attól, hogy a szónak milyen jelentést tulajdonítanak. Amit hagyományosan értelmezésnek szoktunk nevezni, az mind csupán hozzátoldás a Bibliához, ami abban az esetben tolerálható, ha a dogmatikai minimumot érintetlenül hagyja, de ezen hozzátoldások közül egy sem tekinthető szentnek és megkérdőjelezhetetlennek. Használhatjuk az értelmet arra, hogy az abszurd és helyes gondolkodás szabályait be nem tartó magyarázatokat elimináljuk - azon illúzió nélkül azonban, hogy a Biblia megértéséhez lényegtelen hozzá tudunk járulni, illetve hozzá kellene járulnunk.

Szeretnék megtenni még egy utolsó észrevételt. Akkor tudjuk igazán értékelni Enyedi újszerű megközelítését, ha összevetjük azt egy másik unitárius értekezéssel, amely szintén az innováció elméleti igazolásának szándékával született. Ez Basilius István *Themata sive propositiones pro defensione Innovationis...* című 1587-ben írt műve.

Basilius fő érvei a következők: az *innovatio* szó mindennapi használatában nem pejoratív; az emberi természet úgy van megalkotva, hogy kedveli az újdonságot; a világ globális folyamatai állandó megújulást mutatnak. A többi érv bibliai idézet, ahol olyan szavak, mint a *novitas* és a *mutatio* pozitív értelemben szerepelnek. Az értekezés végén hosszú utalást találunk Erasmusra, aki szerint a katolikus egyház maga is észrevétlenül bevezetett különféle újításokat. Nem csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy Basilius sokkal kevesebb találékonyságot mutat az *innovatio* elfogadható voltának illusztrálásánál, legtöbb esetben jól ismert szöveghelyekre és irodalmi közhelyekre építve, de saját álláspontja is sokkal kevésbé kidolgozott és artikulált. Enyedi érvelése azonban más jellemzőket mutat. Egy meglehetősen koherens koncepció alapján bontakoznak ki nagy leleményességről tanúskodó érvei, amelyek nem várt elemeket is tartalmaznak, a kortárs világi szellemi áramlatok által nyújtott eszközöket is felhasználva.

DR. GELLÉRD JUDIT

UNITÁRIUS ZARÁNDOKLAT LENGYELORSZÁGBAN FAUSTUS SOCINUS NYOMDOKAIN

1997. augusztusa végén egy lelkes unitárius csoport szokatlan zarándoklatra Lengyelország korai unitárius, ún. „ariánus” emlékek felkutatására vállalkozott. Üttörők voltunk, „történelmi” zarándokok, erdélyiek és amerikaiak. Eredetileg dr. George Huntston Williams Harvard Hollis professzort, korunk legnagyobb vallástudósát, a lengyel unitarizmus szakértőjét, a *Radikális reformáció* íróját kértük fel, vezessen minket. Betegsége azonban megakadályozta útitervében, s így hirtelen magunkra maradtunk - magunknak kellett fedeznünk mindent.